

Umrl je v Clevelandu 20. 12. 2013

Dva rešenca iz morišča v Kočevskem Rogu: FRANCE KOZINA in MILAN ZAJC

MILAN ZAJC

**Pričevanje Milana Zajca,*
kako je ušel iz jame v Kočevskem Rogu.**

Osebni podatki

Milan Zajc, rojen 8. oktobra 1925 na Velikem Gabru, štev. 3. Vstopil k domobrancem, bil v posadni četi v Novem mestu, pozneje v 5. četi v Ljubljani, odtod bil prideljen oklopnemu vlaku, ki je patroljiral od Postojne do Borovnice, Ljubljane in

Kočevja. Poveljnik tega vlaka je bil komandir Gomiršek, po činu poročnik, ki je imel komando v Grosupljem. Vodnik oklopnega vlaka je bil Romanjuk Miro, po činu narednik.

Zadnje borbe pred umikom na Koroško

Dne 2. maja 1945 so partizani izvršili napad na Kočevje s strani Rudnika ob 6,30 uri. Po nekaj minutah ropota sta bila ubita dva partizana in en kurir. 61. četa, ki ji je bil komandir kapetan Šabić, je dobila precej komunističnih dokumentov. Z brzostrelkami in topništvom so napadali do 11. ure. Ob 11. uri je prišla neka ženska z belo zastavo na nemško komando s pismom, za čigar vsebino domobranci nikoli niso točno zvedeli. Po pripovedovanju četnega narednika 61. čete Zajca Jožeta, ki je bil govoril z nekim nemškim vojakom, so zahtevali od Nemcev, naj se mirno umaknejo na nemško ozemlje, domobrance pa naj pre-

* Ponekod je priimek napisan kot ZAJEC (Minčević po domače)

puste njihovi usodi. Med premirjem, ki je trajalo od 11. do 17. ure se je večji del nemških enot, ki so bile po vaseh ali po hribih okoli Kočevja, umikal skozi Kočevje proti Ribnici. Ob 5. popoldne se je vrnila ženska po odgovor, ga tudi dobila, vendar ne vem kakšnega. Po 17. uri so začeli partizani s topništvom obstreljevati Kočevje, odgovarjalo pa je domobransko topništvo, postavljeno na Rudniku. Že popoldne pa se je opazilo neko sovražno razmerje med domobranci in Nemci, ki so patroljirali vsak zase. Ko so domobranske kontrole okoli 24. ure zasledile, da so se Nemci brez napovedi umaknili iz svojih bunkerjev, so takoj pozvali ostale domobrance na umik. Ta se je izvršil tako, da se je domobransko topništvo moralo boriti z napadajočimi partizani. Domobranci, ki so topništvu s konji prihiteli na pomoč, so rešili tri topove. Oklopni vlak je narednik tri dni pred napadom odpeljal v Ljubljano, rekoč, da gre v popravilo. Odpeljal je tudi skoraj vso posadko, ostalih 13 pa se nas je priključilo 61. četi. Mnogo pa sta nam pomagala dva tanka, ki sta imela mešano moštvo domobrancev in Nemcev. Okoli ene ure ponoči je bilo že skoraj vse Kočevje zasedeno po partizanih, borili so se le še iz bunkerjev blizu vodovoda, ker jih ni bilo mogoče obvestiti. Ko so zaslišali harmoniko in kričanje v mestu, se jim je zdelo preveč sumljivo in so prišli za nami. Malo od Stare cerke proti Ribnici so nas ustavili domobranci, ki so nam šli na pomoč. Vodil jih je major Cof, ki je bil komandant stiškega bataljona, vendar je poveljeval tedaj domobrancem iz posadnih čet Ribnice, Velikih Lašč itd.

Dali so nam povelje, da znova zasedemo Kočevje, tako da smo se pomikali s tankom na čelu proti Kočevju, vendar smo naleteli na prehud odpor, ki bi zahteval preveč žrtev, in smo se začeli umikati. Padel je ob tej priliki eden naših. Na umiku proti Ljubljani smo v Grosuplju srečali ostale oklopničarje. V soboto popoldne je poslal poročnik Gomiršek eno lokomotivo v Velike Lašče po vojaško opremo, ki je bila naložena na več vagonih. Lokomotivo sva spremljala dva domobranca: jaz in Hočevar Tone. Pri vlaku je bilo že nekaj domobrancev, ki so bili že pripravljeni zapustiti vlak in Lašče ter se umakniti čez hribe v Ljubljano. V Grosupljem smo prenočili, v nedeljo 6 maja¹ je imel kurat tam mašo, pri kateri smo bili trije ali štirje domobranci, potem pa smo se počasi pomikali proti Ljubljani. V Ljubljani smo stali na kolodvoru do 8. maja zvečer, odrejeni za spremstvo transportu ranjencev, katerega smo tudi spremljali.

¹ V rokopisu je napak: 5. maja.

8. maja zvečer smo odšli iz Ljubljane, določeni za spremstvo transportu ranjencev. Nedaleč pred Otočami smo morali napolniti lokomotivo z vodo na ta način, da smo se postavili v vrsto od Save do proge in si podajali vrče. Pred odhodom nam je komandant nemškega oklopnega vlaka, ki je bil v zaščito nemškim ranjencem, naredil kratek nagovor, v katerem nam je obljubil vso pomoč, da se preborimo do Amerikancev, ker ve, da se mi bori-
mo proti komunistom. Ko smo dospeli pozneje na postajo Otoče, je isti komandant, po činu major — a imena ne vem — zahteval, da predamo orožje na povelje Titove vojske. Tudi poročnik Gomiršek je bil za to, ker so komunisti obljubili, da brez orožja lahko mirno potujemo proti Avstriji, drugače bi nam most minirali. Domobranci takega povelja nismo mogli ubogati; zato smo razdrli minometalce in težke strojnice, lahko orožje pa vzeli s seboj in se napotili čez brv na Savi in šli proti Brezjam. Na Brezjah so pravkar postavljali mlaje za sprejem partizanov, pa smo nenapovedano prišli mi. Podrli in posekali smo vse mlaje in slavoloke pa še vozove, na katerih so jih imeli naložene. Tam smo primorali nekega civilista, da nam je pokazal pot proti Tržiču. Med potjo so nas nekajkrat obstreljevali, najbrž terenci, ki so pa takoj utihnili, ko smo mi odgovorili.

Tržič je bil natrpan domobrancev in beguncev, srbskih dobrovoljcev, Grkov, ki so bili v nemški vojski, itd. Prenočili smo v Tržiču in drugi dan nadaljevali pot čez prelaz. Določeni za zaščito smo šli čez Ljubelj in ne skozi predor. Prenočujemo malo pod vrhom in drugi dan zjutraj nadaljujemo pot proti Borovljam. Proti večeru smo prišli do Drave, vendar nam Angleži, ki so stražili most, niso dovolili prehoda. Šele drugi dan smo mogli iti čezenj. Na drugem bregu smo na ukaz odložili orožje. Med odlaganjem so se partizani vozili mimo in se nam smejali, angleški vojaki pa so nam pobirali ure in prstane. Na Vetrinjskem polju, kjer smo se utaborili, se je formirala topničarska divizija iz topniških baterij z Grada (ljublanskega grada), Velikih Lašč, Kočevja, tankovske posadke, oklopnih vlakov na progi: Grosuplje-Velike Lašče-Kočevje (borovniški in rakovski sta bila namreč ukinjena meseca januarja leta 1945). Svoje taborišče smo imeli poleg gorenjskega polka. Vadili smo zelo veliko, prav do zadnjega.

Dne 29. maja smo se pripravili za odhod, meneč, da bomo šli v Italijo. Nekam sumljivo pa se nam je zdelo to, da je poročnik Gomiršek pred odhodno molitvijo rekel: »Molimo za srečno pot, ker ne vemo, kam gremo.« Ker smo računali na topove, smo po-

lovili konje in mule in odpotovali z vso komoro. Pred odhodom nas je general Krener vprašal, kam s konji, in smo mu odgovorili, da je bilo povelje pač tako. Pomikali smo se po isti poti, koder smo prišli, ob kupih odvrženega orožja. Angleži so nas spremljali z oklopnimi avtomobili in džipi. Čez Dravo smo šli čez isti most, kot smo prišli. Potovali smo od osemih zjutraj do petih popoldne. Hrano smo imeli s seboj. Angleži so nam namreč dali sladkor, kekse in konzerve. Med potjo smo peli, vendar je bil vtis nekam klavrn.

Angleži nas izroče Titovim komunistom

V Podroščici smo naleteli na Titove partizane, večinoma Bosance, ki so bili mobilizirani proti koncu leta 1944, kot so nam sami povedali. Nas niso grdo gledali, morda zato, ker smo imeli kraljeve kokarde. Rekli so nam, da so prišli po konje in vozove, ki smo jih mi odpeljali. Kmalu je prišel vlak in se ustavil nekaj sto metrov pred postajo. Izstopijo partizani in gredo v gozd. Mi brž obvestimo našo komando, ki odgovori, da se nam ni ničesar bati, ker smo mi na angleškem transportu. Začeli so nas nakladati na vagone; tudi konje so naložili. Ker se Angležem ni zdelo dovolj hitro, so nas začeli biti in suvati s kopiti na precej surov način. Za častnike je bil rezerviran poseben osebni vagon, pa niso mogli vsi vanj. Z menoj je bil v živinskem vagonu tudi nadporočnik Martinc. Ko so zapirali vagone, so Angleži imeli puške pripravljene na strel. Tedaj so se približali partizani in nam začeli groziti s smrtjo. Vlak se je pomaknil proti predoru, kjer se je ustavil za pol ure. Partizani so začeli razbijati po vagonih, jih odpirati in nam s silo pobirati obleko, ure, pasove in druge predmete, ki so imeli kakšno vrednost. Martinc jih vpraša, s kakšno pravico delajo to, ker smo na angleškem transportu, pa so se mu smejali.

V Kranju

V Kranju so nas prisilili, da smo izstopili. Bilo je hujše kot na sodni dan. Peljali so nas malo ven iz Kranja v neko taborišče iz lesenih barak. Spravili so nas na dvorišče tega taborišča in medtem ko smo čakali, kaj se bo zgodilo, so pripeljali 17 letnega domobranca Komana Franceta, doma iz Dravelj, mu z brzostrelko izbijali zobe in ga dalj časa fizično ter živčno mučili, potem pa

mu je partizanski komisar, ki je izjavil, da je doma z Vrhnike in se je boril na Primorskem, pognal rafal v glavo, potem ko se mu je poprej brzostrelka zataknila. Zatem vpraša še nas prisotne, če se da kdo prostovoljno ustreliti. Moram pripomniti, da je bil Komarov France čisto miren in ni rekel besede. Mrliča je morivec pustil ležati tamkaj do jutra. Ko je naslednjega dne komandant Kranja na konju prišel v taborišče s psom, je pes začel vohati mrliča, nakar je komandant jedko pripomnil: »Čudno se mi zdi, da hoče pes vohati izdajalsko kri.« V začetku ukaže mrliča vreči v latrino, potem pa se premisli in ga da zakopati kar tam na dvorišču nekaj metrov proč od nas. Kmalu zatem se je pričelo preiskovanje in pretepanje. Iz vseh krajev so prihajali partizani iskat znane domobrance, da so jih tam pretepali in mučili. Najbolj divje je postopal Maretov Tone iz Novega mesta, posebno z Novomeščani.

Dne 1. junija so nas v spremstvu tankov in topov odpeljali iz taborišča čez mesto Kranj. Iz ljudstva so padale na nas psovke kot na izdajalce in morilce in veliko je bilo povpraševanje, kje smo pustili škofa in Rupnika. Ko so nas pripeljali, oziroma prignali na kolodvor, so nas začeli nalagati na živinske vagone med pretepanjem z bikovkami, zmerjanjem in grožnjami. Naložili so nas od 60 do 80 v vsak vagon, tako da smo bili popolnoma nabiti v njih.

Vožnja v Kočevje

Po kratki vožnji je vlak došel do reke Sore, kjer pa je bil most porušen. Zato so nas raztovorili in nas pri vratih vagonov sprejeli, kot je bila že navada, z bikovkami, psokami in kletvami. Prišli smo na cesto, ki vodi iz Kranja v Ljubljano. Tam so nas prevzeli pod stražo hrvatski partizani, ki so z nami lepo postopali in nam tudi dajali vode, ko smo zanjo prosili. Tako smo prišli peš do Št. Vida, kjer so nas zaprli; sem so potem komunisti hodili iskat svoje žrtve. Od tam so odpeljali policijskega oficirja Hlebca. Jaz ga osebno nisem poznal, povedali pa so mi drugi domobranci, da je bil popolnoma pretepen, šel pa je vendar ponosno in pokonci. Od štirih do petih popoldne pride vlak iz Ljubljane in nas naložijo prav tako kot v Kranju. Šli smo po skupinah: oficirji skupaj, podoficirji skupaj, navadni domobranci spet skupaj, vsi pa v eni koloni z istim transportom. Do Šiške je vlak peljal tiho, brez kričanja in zmerjanja partizanov. Tam se je ustavil za kakih 20 minut. Približali so se neki civilisti in, ko so v nas spoznali do-

mobrance, so nas obsuli s psovkami. Straža pa jih je napodila proč od transporta. Ko se je vlak spet premaknil, smo si želeli, da bi zavil proti Štajerski in odtod dalje v Rusijo; saj tako so nam pravili neki komunisti v Kranju. Pa smo se zmotili. Na ljubljanskem kolodvoru se vlak ni ustavil, ampak šele po nekaj minutah vožnje zunaj kolodvora. Tam so nas zopet izložili. Takega sprejema nismo pričakovali; kot bi se svet podiral: kričanje, vpitje, razbijanje po vagonih, še hujše pa pretepanje. Prav res, da se to ne da popisati. Na obzidju klavnice in tam okrog je bila množica ljudi, mi pa smo tekli, kolikor smo mogli. Jaz sem vlekel za seboj Crkonika Poldeta, ker je bil v Kranju že tako stepen, da ni bil več pri močeh. Ker je bil most čez Ljubljano porušen, so nas gnali na drugo stran, kjer so že imeli pripravljen drug vlak. Ko smo se kobacali na vagone, je skoraj vsak, ki se je z rokami prijel za ročaje, da bi lažje prišel na vagon, dobil udarec po roki in tako smo drug drugega pehali, da bi bili čimprej notri. Ko so nas zaprli v vagone, je bilo še pri dnevu. Tam smo čakali dobro uro. Začelo se je mračiti in zaslišali smo zvoniti avemarijo, nekar smo vsi zbrano zmolili angelsko češčenje. Partizani pa so razbijali po vratih in vpili, da nam tudi Marija ne more več pomagati. Kmalu zatem se je vlak premaknil. Vozil je precej počasi, vendar še prehitro za nas, ki smo že slutili svojo usodo, čeprav smo bili natrpani kot žveplenke. Na postaji Žlebič Hočevar Tone vpraša železničarja zavirača Franca Menarta, doma iz Borovnice, ki ga je spoznal po glasu, kam nas peljejo. Ta pa mu odgovoril, da pač tja, kamor izdajalci spadajo. Ta Menart se je prej vedno štel za našega pristaša, bil pa je očitno zaupen komunist, saj nas je tako rekoč spremljal na morišče. Lačni, žejni in izmučeni pridemo v Kočevje natančno ob sončnem vzhodu, nekako ob petih zjutraj. Ko so se odprla vrata vagona, smo se z vso naglico pognali ven, ker smo vedeli, kakšen sprejem nas čaka. Pri vratih pa so bili srbski in hrvaški partizani in so se nam čudili: »Šta se plašite?« Postrojili so nas po štiri in štiri in bilo nas je toliko, da so bili prvi že v mestu, ko smo bili drugi še na postaji. Računam, da nas je bilo okoli 1600. Z nami so hodili isti križev pot nekateri četniki in hrvaški domobranci. Gnali so nas v poslopje kočevske gimnazije. Hrepeneče smo iskali požirek vode, pa ga nismo mogli dobiti. Poleči smo se morali tako na gosto, da nismo imeli kam stopiti. Še prej pa so nas natančno preiskali. Čez kakih 10 minut pokličejo našo in sosedno sobo na zajtrk. Na stopnicah srečam Lesarja Janeza iz Zagorice, ki mi pove, da so tudi moji trije bratje na dvorišču gimnazije. Res je bilo kakih sto domobrancev na dvorišču, med njimi tudi moji bratje: Tone, Nace in Stane. Jože

je bil pa še v stavbi. V konzervne škatle so nam natresli nekaj fižola in pesnega listja, nekuhano in neslano. Jesti pa nam niso dovolili. Nismo še vsi dobili tiste vode, že je prišel ukaz, naj se postavimo v vrsto po štirje in štirje. Komunistični oficir Moretov Žane iz Novega mesta je vprašal Toneta Žgajnarja, doma iz Dobrega polja, kdaj je šel k domobrancem. Na odgovor, da 8. septembra 1943, je dobil tak udarec, da se je kar opotekel.

»Ti ne boš več puške nosil«, mu kar pove. Začnemo korakati skozi kočevsko mesto, kjer je bilo partizanov, da je kar mrgolelo. Domobranski bunkerji so bili vsi porušeni in razkopani. Civilistov ni bilo videti nikjer. Le neko dekle, ki je stala pred visoko železniško hišo, je z žalostnim obrazom gledala naš sprevod. Po Kočevju smo korakali po glavni ulici, nato čez Rinžo, mimo cerkve in mimo gradu v sokolski oziroma rokodelski dom. Pred domom je stala lopa, v kateri smo opazili, ko smo šli mimo, cele kupa vojaških oblek, kar nametanih in s krvavimi madeži. »Poglej«, pravi nekdo, pa nobeden si ni upal omeniti, kaj naj to pomeni. Gremo v stavbo in jaz pridem v prvo sobo na desno. Nasproti sobe, kjer sem bil, je bila druga soba, v kateri je bilo nastrižene cel kup žice; posamezen košček je bil dolg približno tri pedi. Lahko rečem, da je bil kup visok en meter. Partizani so v poslopju še nekam lepo postopali z nami. V stavbo so prišli tudi moji bratje. Kmalu nato pa se postavijo stražarji na vrata in se začnejo surovinsko, da ne rečem po živalsko obnašati. Znova so nas pregledali, oddati smo morali že tako prazne nahrbtnike, obenem pa so nas med hudim pretepanjem začeli vezati po dva in dva. Jaz sem imel pri sebi zavojček cigaret »Morava«. Partizan, ki me je preiskal, jih je našel. Prosim ga, naj mi jih pusti, in ugodi. Ko pa me zveže, mi jih vzame in reče: »Saj greste v angleški 'logor', kjer bo vsega zadosti.« Istočasno se zaslišijo kamioni, ki so se bližali stavbi, in takoj zatem nas začnejo nakladati nanje.

Na morišče in v grob

Vsakega so zvezali z žico tako, da so bile roke na hrbtu; žica pa se je zajedla v meso; lakti pa so nam tako stisnili skupaj, da je pošteno bolelo. Jaz sem se toliko časa izmikal, da sem bil iz tiste sobe zadnji zvezan. Navezan sem bil skupaj s Hočevarjem Toneom, doma iz Ambrusa, za mano pa je bil Žgajnar Tone, doma iz Dobrega polja. Ko smo bili zvezani, so tolkli po nas, nam grozili s streljanjem in repetirali brzostrelke. Edino, kar mi je še ostalo, je bila svetinjica Matere božje in Srca Jezusovega, ki sem jo pri-

pel v žep na srajci. Priporočil sem se tudi Materi božji v varstvo. Kamion je zapeljal k vhodu v stavbo, tako da nihče ni mogel drugam kot na kamion. Pri kobacanju na kamion so nam pomagali z vpitjem, pretepanjem in suvanjem. Tiste, ki so morali na potrebo kar tam, so stražili z brzostrelko v roki. Jaz sem bil naložen na drugi kamion; na dvorišču pa jih je bilo šest. Ko so komunisti pri prvem kamionu videli, da je bilo zvezanim skoraj nemogoče priti na kamion, so potem podstavili tnalno, da nam je bilo lažje. Na vsakem kamionu so bili štirje partizani, ki so nas sprejemali in urejali z bikovkami. Ukazovali so nam, kako se je treba vvesti. Bilo je nakaj nečloveškega: po dva sta se morala vvesti čez celo širino kamiona; druga vrsta se je morala vleči na trebuh in tako so natlačili eno vrsto na drugo kot polena. Zatam so potegnili avto na kraj, menda zato, da so naložili še druge, ki jih je bilo vsega skupaj šest. Jaz sem hotel videti svoje brate in sem jih res opazil. Dvojčka: Tone in Nace sta bila zvezana skupaj, Stane pa je bil zvezan s Kržišnikom Lojzetom, doma iz Kostanjevice. Mene so bratje opazili, ker sem se vzel, kolikor sem mogel. Nje so naložili na četrti kamion; z nasmehom so mi povedali vse, kar so hoteli: naj bom miren; ko se bomo videli na drugem svetu, bo že boljše. Res pa je, da je bilo tistega 2. junija leta 1945 tako krasno spomladinsko-poletno jutro, kakršnega jaz še nikdar prej nisem videl. Kamioni so se premaknili tako, da je šel prej zadnji (šesti) sedaj kot prvi. Šli smo čez Kočevje, Rudnik, Željne, potem pa po cesti Kočevje-Črnomelj-Bela Krajina. Vožnja je trajala približno 30 do 40 minut. Med vožnjo so bili po nas in morali smo prepevati. Zadnja pesem, ki so jo slovenski domobranci peli na poti v smrt, je bila: »Češčena si, Marija, . . .«, ki pa ni bila po volji krvnikom. Oni so si želeli: »Nabrusimo kose« ali pa: »Triglav, moj dom«, ki jo pa tudi nismo hoteli peti. Kamioni niso vozili z veliko brzino. Ko smo prišli z ravnega polja v gozd, se je avto nekajkrat ustavil in to za nekaj minut; to pa zato, ker cesta ni bila široka in so se srečavali z drugimi kamioni, ki so se vračali. Na njih sem skozi ograjo kamiona opazil obleko že pobitih soborcev. Ko smo se bolj približali morišču, smo zaslišali streljanje strojnic in pušk ter treskanje bomb, potem še bliže pa divje vpitje krvnikov in končno klicanje ranjenih domobrancev na pomoč. Klicali so na pomoč Boga in Marijo; saj kdo drug že ne bi mogel več pomagati in tudi slišati ne, ker je bil ves gozd na gosto zastražen z zanesljivimi komunisti. Vzdihovali so pa tudi tisti, ki so bili na kamionih na dnu in so morali vzdrževati težo vseh, ki so bili naloženi na vrhu. Tedaj se je oglasil domobranec, doma iz Notranjih Goric pri Brezovici, oče petih otrok, kakor je sam dejal, tola-

žeč nas, naj bomo mirni, čeprav gremo v smrt, saj tudi on vse to vdano prenaša. Zase pa lahko rečem, da se smrti že nisem bal, pač pa le mučenja komunistov. To vse se je godilo na prvo soboto, 2. junija leta 1945. Zato je že omenjeni Hočevar Tone tudi spregovoril, rekoč: »Včasih smo na prve sobote pristopali k sv. obhajilu, danes pa nas bo obhajala sama Marija.« Celo partizani so utihnili pri teh besedah, ne da bi kaj pripomnili.

V strahu smo pričakovali, kaj se bo zgodilo, ko pridemo na mesto. Nič dobrega, vendar je bilo vse hujše, kot smo si mislili. Avto je vozil po vijugasti cesti, ponekod so bili majhni klanci. Ustavi se v ozki dolini, po kateri se je vila cesta z majhnim naklonom. Tedaj se odpro vrata kamiona in med strašnim kričanjem nas vlečejo za noge iz kamiona skoraj omrtvele od pritiska, ker smo ležali drug na drugem. Komunistični krvniki so imeli svoj posel natančno porazdeljen: Ena skupina je imela nalogo z velikimi noži prerezati jermene ali vezalke na čevljih in nas sezuti; pri tem pa ni bilo važno, če je pri takem poslu zadel tudi v nogo. Po bližnjem grmovju je viselo vse polno pasov, s katerimi so nas po dva in dva povezali v kolono. Prvo, kar me je strašno pretreslo, ko so me vrgli s kamiona na tla, je bil prizor: Nekaj metrov proč je sedel popolnoma gol domobranec, okoli njega pa se je vrtel partizan z velikim krivim nožem in ga rezal, da mu je kri v curkih tekla po telesu. Bil je slep, ker mu je oči že prej izrezal; na hrbtu je bil zvezan; prenašal je vse popolnoma tiho; ni bilo slišati besede pritožbe; sedel je, a bil je zravan, z glavo pokonci.

Partizani so bili brez bluz, rokave zavihane, v rokah pa so nekateri imeli velike nože, drugi kole, s puško ali brzostrelko čez rame. Taka je bila vrsta, ki nas je tepla. Imeli so dolge lase in divji pogled; govorili so južnjaško, srbsko ali hrvatsko. Nože, ki so bili krivi, so imeli nasajene na precej dolgih ročajih. Oficirji pa so jih priganjali, da so nas čimbolj bíli in mučili. S ceste smo krenili na levo, med potjo smo se morali vsedati, pa spet vstajati, korak nazaj, korak naprej in vpiti na komando: »Kopa, jama, seno, slama!«* Zakaj to, še danes ne vem. Stražili so nas razporjeni v dveh vrstah; po gozdu pa je bilo tudi sicer vse polno partizanov, ki so nas sramotili in pretepali. Nekateri pa so pred jamo, kjer so nas streljali, nosili zaboje municije. Nekateri izmed nas so prišli do jame že skorajda nezavestni. Kakšne tri metre pred jamo so nas razvezali in vsak izmed nas si je moral hitro sleči vso obleko, le nekaterim se je posrečilo ohraniti kakšen kos na sebi. Potem ko smo bili goli ali skoraj goli, so nam spet zvezali

* Glej stran 86.: »Sjeno slama, kuča-jama«

roke na hrbtu. Zatem pa so nam partizani z noži in koli kazali pot v grob. Na kraju, kjer so nas slačili, je bil tudi neki Italijan, ki je kričal na nas, da smo fašisti, ker so nekateri domobranci nosili črne srajce; to so bili namreč oklopničarji. Jaz sem se slekel do golega, le srajco sem si pridržal. Nekateri izmed nas so pritekli razmesarjeni in brez oči; kajti s tistimi krivci so suvali kar v glavo tako, da je nož zapičil in zataknil v živo meso, potem so pa vihteli ročaj sem in tja, da so nekaterim glave popolnoma izmaličili. Tako smo potem morali mi napol mrtve vleči do jame za sabo. Pot do jame so napravili tako, da so posekali grmovje, ki je prej jamo obraščalo, tako da smo tekli po tistih štorih in si porezali noge. Pred mano je tekel Hočevar Tone; pot je bila vijugasta in v trenutku ga je zmanjkalo pred očmi. Kakšen bo grob, si nisem nič predstavljal; le streljanje sem slišal. Ko so me sunili, naj tečem, sem se podvizal, ker so me suvali z obeh strani. Pri tečem do jame in zapazim skupino partizanov, ki so streljali v jamo po napol živih domobrancih in metali notri bombe, da se je bliskalo in grmelo, kot bi bila huda ura. V jami nas je ostalo šestnajst živih. Ležali smo v jami v stranskem rovu, vsi na kupu, ker nas je zelo zeblo, da so nam roke kar šklepetale, čeprav je bilo meseca junija. Poleg tega smo bili še brez obleke, žejni in lačni. Jama je bila na vrhu veliko ožja kot pa na dnu. Na dnu je ležal tudi debel hlod lesa, približno 80 cm v premeru. Mi, ki smo bili še pri moči, smo vsakega mrliča, ki je imel kaj na sebi, slekli in se sami oblekli ter ranjene obvezovali. Roke smo razvezali vsakomur, če se je le dalo; edino v tem primeru ne, če so bili preveč na sredi jame, ker so partizani streljali noter. Bili so med nami tudi duhovniki kurati, ki so peli pogrebne pesmi in molitve, da je bilo res nekaj pretresljivega poslušati tiste glasove: v slovenščini in latinščini. Veliko umirajočih je molilo na glas, kolikor se je dalo, za morilce, ponavljajoč Kristusove besede: »Odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo!« Preklinjanja notri ni bilo slišati. Streljanje je trajalo 2. junija, 3. junija (nedeljo) ves dan, v ponedeljek 4. junija pol dne neprenehoma, popoldne pa bolj poredkoma.

Rešitev iz jame

Žrelo jame so stražili podnevi in ponoči, tudi ponoči so streljali v jamo s strojnicami in metali vanjo bombe. Vpitje umirajočih je bilo nepopisno. 5. junija je zavladala zunaj popolna tišina. Nas šest, ki smo bili lažje ranjeni in smo še lahko hodili, smo čakali trenutka, ko bi lahko zlezli iz jame. Tretjega dne smo na-

mreč našli še drug stranski rov, ki je bil dolg kakih 10 metrov, vendar po njem ni bilo nobenega izhoda. Nekomu izmed nas se posreči, da pripleza do roba jame, tam ga pa zagrabiijo trije partizani in vprašajo: »Šta si ti, Rupnikovac ili Nedićevac?« Odgovori jim: »Domobranec sem.« Čez kakih 10 minut je tiho, brez strela padel v jamo mrtev. Zaklali so ga. Tako nas je ostalo še 5, ki smo lahko hodili. Z Mravljetom Vinkom sva si napravila zaklonišče ob steni nekega kapnika tako, da sva si naredila steno iz petih, šestih mrličev. Mi, ki smo bili še živi v jami, smo komuniste dobro videli, ker jim je sonce svetilo v obraz, mi pa smo bili v temi. Vendar pa nismo preveč zijali, ker smo se bali, da nas bodo opazili. Potegnemo se nazaj v rov in čakamo, kaj bo. Govorili nismo veliko, več smo premišljevali. Tudi moliti se nam že ni dalo, le angelsko češčenje smo zmolili skupaj od časa do časa in molitev »Spomni se, o premila Devica Marija . . .« Te molitve prej nisem dobro poznal, ko sem pa slišal druge moliti jo, sem se je takoj naučil. Kmalu potem, ko so vrgli nazaj v jamo zaklanega domobranca, se je zaslišalo zunaj kopanje in videti je bilo, da bodo rob jame zaminirali, kot smo tudi pričakovali. Ni minilo pol ure, že je zagrmelo in v jamo so se valile velike skale in kamenje na umirajoče domobrance. To se je ponovilo štirikrat, kajti vsega skupaj je bilo pet detonacij. Nekomu izmed nas je počila mrena v ušesu zaradi pritiska. Vse to se je zgodilo 5. junija dopoldne. Nam rova ni popolnoma zasulo, ker je bila jama na dnu jako široka; trupla so bila pokrita s kamenjem, pa vendar ne popolnoma; slišalo se je še vedno hropenje in težko dihanje domobrancev. Potem so nametali noter neke bombe, ki so zadimile, da se ni prav nič videlo. Prisluškovali smo iz rova, da bi videli, če je še kaj možnosti za rešitev, ali ne. Ko se nam je zdelo, da se že noči smo se začeli pripravljati, da bi prišli ven iz jame, prepričani, da je to zadnja noč, ko se še lahko rešimo; preveč smo bili namreč že izčrpani. Drugače pa se še nismo preveč vznemirjali. Lahko rečem, da smo bili popolnoma mirni, čeprav smo računali, da ostanemo lahko kar tam popolnoma zakopani. Le eden izmed nas je bil bolj nestrpen. Vem, da sem tisti večer skušal priti iz jame, pa komaj sem se premaknil, sem izgubil zavest. Prebudil sem se šele drugega dne. Vem pa, da sem med tem časom bruhal vodo. Prepričan sem bil, da so se drugi rešili in da sem sam ostal med mrtvimi, pa se zaradi tega nisem razburjal. Začnem po vseh štirih lesti naprej in pridem kmalu bolj na svetlo. Medtem najdem Mravljeta, ki je ležal ob skali mrtev, zatem drugega in še drugega. Eden, doma z Rudnika pri Ljubljani — imena mu ne vem, v jami so ga kar preprosto klicali: Rudnik — je bil pa še živ in je ča-

kal pod odprtino jame, če bi mogel ven. Zagleda mene in se začudi, ker je bil prepričan, da sem že umrl. Pove mi, da je zunaj še vedno straža in da od časa do časa mečejo noter bombe. Tisto jutro so noter na tiste skale vrgli tudi tri ranjence.

Dan je potekel v čakanju na rešitev iz jame. Žejo sva si gasila tako, da sva srkala kapnike in si močila usta z lastno vodo. Tudi nekaj mesa mrtvih domobrancev sva zaužila. Dokler še ni bilo zaminirano, se je nad goro trupel dvigal dim in sopara, ker sta se parila kri in znoj. Kri je tekla v taki količini po truplih, da je bilo slišati kot žuborenje potoka. Tisto popoldne sem jaz napisal na kos časopisnega papirja, na rob ki ni bil tiskan, katere skupine domobrancev so bile pobite v jami. Svinčnik in papir smo dobili od mrtvih domobrancev, ki smo jih razvezali in slekli, če je kdo še imel spodnje perilo na sebi. V tem perilu smo dobili papir in svinčnik, Mravlje pa je pri nekom dobil tri tisoč lir, ki sem jih jaz potem prinesel ven in izročil v tisti prvi hiši, kjer so mi pomagali in rešili življenje. Začelo se je nočiti. Nagovorim Rudnika, naj poskuša ven. Pa ni mogel, ker mu je postalo slabo. Jaz se vzpnem na drevo, ki je po nesreči padlo v jamo. Bilo je že temno, ko sem s težavo prilezel ven. Ob izhodu je bilo toliko muh, da sem imel občutek, kakor da me hočejo nazaj v grob spraviti, ker so se tako zaletavale vame. Slišal nisem nič, ker mi je po glavi vse šumelo. Pred jamo je bila neka oseba obešena za noge na grmu. Ognil sem se je in zdrsnil v dolino. Ne da se povedati, kako sem dihal osvežujoči zrak. Hodil sem vseprek po gozdu, srečaval divje merjasce, ki mi pa niso nič hudega storili; tudi bal se jih nisem, strah sem imel samo pred komunisti.*

Drugi dan popoldne od štirih do petih pridem nad vas Koblarje. Med potjo sem si gasil žejo z roso rastlin, hranil pa s kislo deteljico. V Koblarjih pri Kočevju je bilo v vasi polno komunistov. Počakal sem, da se je znočilo, in v mraku sem se približal vasi. V neki hiši sem dobil vodo, jajce in krompirja. Od tam sem šel proti vasi Otavice, kamor sem prišel okoli dveh ponoči. Prišel sem k zelo dobri družini, kjer sem pet dni počival in se zdravil.

Iz jame sem prišel 6. junija okrog devete ure zvečer. Potem sem se skrival po dolenjskih gozdovih do 1. aprila 1946. Tedaj sem se podal čez Ljubljano, Brezovico, Vrhniko in Horjul v Trnovski gozd. Mejo sem prekoračil med Sv. Gabrijelom in Sv. Mihaelom in prišel v Gorico 4. aprila 1946. Tam sem bil zaslišan od angleške policije. Zasliševanje je trajalo štiri ure. Potem mi dajo 300 lir in rečejo, da me bodo peljali v Udine. Izdali so mi tudi dokument s številko 44.515 (Movement of civilians).

*ZAJEC je bil v jami 110 ur

V sredo od 6. na 7. junij 1945 so peljali en transport domobrancev v Kočevje. Naslednje jutro pa so šli ljudje ob progi in pobirali predmete, ki so jih domobranci metali iz vagonov (fotografije itd.), ko so se vozili mimo rojstnih vasi.

Z menoj v jami je bil tudi neki Oražem, doma iz Ribnice, ki se pa ni umaknil z domobranci. Ostal je doma in se šel javit komunistom. Ti so ga imeli nekaj časa v službi, potem pa so prišli in vse bivše domobrance odpeljali z nami vred na morišče.

Zajc Milan, l. r.

OPOMBA: To pričevanje je bilo shranjeno v arhivu pok. Franca Kremžarja.

Povzeto iz knjige Franc Ižanec (Boštjan Kocmur): Odprti grobovi, IV. del, Buenos Aires, 1971

Za dopolnitev navajam še del pripovedi Milana Zajca, ki jo je dal publicistu Nikolaju Tolstoj za njegovo knjigo Minister in pokoli (op. I. Ž.).

Še ves tisti dan, v sredo, so trupla s smrtnimi kriki v snopih padala v jamo kot prejšnje dni. Tudi minirali so še vedno; verjetno da so povečali prostor za neštevilne žrtve, ki so jih pobijali. Neprestani odmevi teh eksplozij, ki so se v tem zaprtem protoru odbijali od stene do stene, so bili strašna muka za ušesa. Milan se je trudil, da se tej grozi prilagodi, a je bilo tudi to vedno teže. Na tisoče teles je začelo razpadati; smrad in muhe so postajale nevzdržne. Toliko trpljenja v tem omejenem prostoru je bilo dovolj mučno, a ko se je ta muka nadaljevala iz dneva v dan in se dvakrat, trikrat ali štirikrat povečala, je postajala nevzdržna. Ko so se nebogljene žrtve, mnogi še vedno zvezani z mrtvim tovarišem, skušale izviti izpod teže padajočih teles, so zmedeno kričali, bljuvali iz sebe kri, klicali na pomoč svetnike in svoje drage. Med njimi so bili duhovniki, ki so molili do zadnjega diha. Poleg tega je v Milanu žgala tudi misel, da so nekje globoko v tej gibajoči se gmoti tudi njegovi štirje bratje.

Bližal se je večer petega dne, ko se je Zajec le odločil, da bo poskusil priti ven. Čutil je, da se mu približuje smrt. Če bo na begu ustreljen, bo to samo pospešilo, kar se bo v kratkem itak zgodilo — smrt. Začel je plezati po gibajočem se kupu mrtvih in umirajočih teles ter se začel vzpenjati po podrtem drevesu. V glavi

mu je šumelo; najprej je mislil, da je to prihajalo od nekod zunaj, pozna je pa je spoznal, da je to bila posledica eksplozij.

Ko je zadihal sveži gozdni zrak, nekaj časa ni mogel verjeti, da ni več v jami. Prva stvar, katero je videl, je bil prvi krajec lune, ki je svetil na zemljo. Druga stvar, na katero je obrnil oči, ga je spomnila resničnosti. To je bilo telo, ki je z glavo navzdol viselo na bližnjem drevesu. K sreči v bližini ni bilo nobene straže. V kolikor mu je njegovo oslabelelo telo dopuščalo, se je hitro umaknil v bližnjo dolino. Hodil je vso noč z veliko težavo, da bi prišel čim dalje od tega kraja smrti. Rad bi kje legel in zaspal, toda ob vsaki taki skušnjavi je v sebi zaslišal glas, ki ga je priganjal: »Milan, hodi, pojdi naprej! Ne smeš zaspiti!« Tako se je opotekal do jutra, se le tu in tam za hip ustavil, da je z visoke trave posnel malo rose.

Dobro se je zavedal, da še ni na varnem, zato je s težavo, skoraj na slepo gazil naprej še ves naslednji dan. Spotoma je grizel travo, kajti razen tistega koščka človeškega mesa, ki ga je v obupu požrl, že ves teden ni pokusil nobene hrane. Najhujša je bila pri vsem tem misel, da bo zdaj, ko je preživel strahote kočevskega brezna, sredi polja umrl od lakote. Kljub svoji odločni volji je bil s svojimi močmi pri kraju; niti koraka več ni mogel narediti. Spotaknil se je in padel... in komaj tri korake pred seboj opazil zaplato rdečih jagod, ki so rasle tako na gosto, kot bi bile v skledi sredi jase. Na celodnevni hoji ni ne prej in ne pozneje opazil nobene jagode.

Ta hrana ga je toliko poživila, da je mogel nadaljevati pot. Bil je v obupnem stanju; na nogi je dobil zastrupljenje od žice poleg tega pa je bil poln uši, ki jih je dobil v cunjah, katere so mu partizani v Kranju dali v zameno za njegovo vojaško uniformo. Proti večeru je prišel v bližino vasi Koblarji, ki je ležala od progi po kateri so pred enim tednom njega in kakih 2.000 domobrancev peljali v Kočevje. V vasi je bilo tedaj polno partizanov, zato se je moral skriti v gozd zunaj vasi. K sreči je naletel na star, poraščen vodnjak in niti podgana, ki se je plazila tam, ga ni odvrnila, da se je po dolgem času do sitega napil.

Že v temi se je previdno približal vaščanki, ki je prišla mimo. Stari ženici se je zasmilil in mu je dala eno jajce, krompir in malo mleka. Težko je požiral, vendar je čutil, da se mu vračajo moči. Kmalu potem se je zaradi njegove divjaške zunanosti (oblečen je bil v samo srajco in spodje hlače, vse prepojene s strnjeno krvjo, kruljav, izčrpan in neobrit) mlada dekla ustrašila in je zbežala na vas. Tega se je tudi on ustrašil in se je ponovno umak-

nil v gozd. Končno je zvedel za drugo vas, Otavice, o kateri je bilo znano, da so tam odločni protikomunisti.

Otavice so bile od prejšnje vasi oddaljene kakih deset kilometrov. Čutil je, da mu moči pešajo; vse prehitro, da bi nadaljeval pot. Vas je bila ob isti železniški progi, ki je vodila proti severu. Tu in tam je postal in oblizal železne tračnice, da je ublažil žejo, ki ga je vedno bolj mučila. Tedaj so ga ponovno zapustile moči, da se ni mogel niti premakniti. Zgrudil se je in vse telo se je začelo nezadržno tresti. Po petih dneh v jami je imel to za znak bližajoče se gotove smrti. To se mu je zgodilo ob dveh zjutraj. Ko je spet prišel k sebi in se je začel ozirati okrog, je na svoje začudenje opazil, da stoji pred hišo, katere prej ni videl.

Tedaj se je v oknu prikazala luč in Milan se je splazil naprej ter potrkal na okno. Ven je pogledala ženska in vprašala, kdo je. »Sem domobranec, ki sem ušel z morišča v Kočevskem Rogu,« je rekel Zajec. Ženska mu sprva ni dosti verjela in ga je dolžila, da je partizan. Huda je bila tedaj kazen za vsakega, ki je vzel pod streho kakega ubreznika vsakdo je vedel, da mu bodo, če bi ga kdo videl in izdal, vzeli dom in ga ubili. Toda Zajčeve prošnje in njegovo usmiljenja vredno stanje so žensko končno prepričale, da je njegova zgodba resnična. Začela je jokati. Prav tako tudi sam ves prevzet, je Zajec izgubil zavest. Takoj nato mu je pomagala v podstrešno sobo. Tam se je zrušil na posteljo in spal deset ur.

Ko se je končno zbudil, je bil poldan. Dobra žena ga je poživila s kozarčkom žganja in priznala, da je že mislila, da je mrtev. V tem zavetju, ki je bilo nalašč za to pripravljeno, je ostal še pet dni. Tedaj je prišla k njemu vsa razburjena s slabo novico, da so na poti partizani, ki preiskujejo vas. Stara ženica mu je dala obleko in nekaj hrane za pot ter ga je spremila do gozda; oba sta na ramah nosila grablje, kot da gresta na polje.

V teh petih dneh se je Milan precej opomogel. Odšel je v drugo vas, kjer je živela njegova sorodnica. V skrbah za oba, če ga dobe v hiši, je odšel v bližnji gozd in si tam iz kamenja, slame in smrekovih vej zgradil majhno skrivališče. V teh luknji je preživel skoraj celo leto kot preganjana zver. V vas so večkrat prišli oddelki OZNE, politične policije, ki so preiskali vsako hišo in zasliševali domačine. Partizanske patrole so hodile mimo njegovega skrivališča in ob neki taki priliki je prav malo manjkalo, da ga niso odkrili. Toda zdaj je imel pištolo in ročno bombo in je bil odločen, da drago proda svoje življenje, predno spet pride v roke svojim sovražnikom, za katere je bolj kot kdo drugi vedel, kako ravnaajo z ljudmi, katerih ne marajo.

Po nekem duhovniku iz Ljubljane je Zajec slučajno zvedel za ilegalno zvezo, s pomočjo katere so spravljali begunce iz Jugoslavije v Italijo. Dne 6. aprila 1946 je zbežal čez mejo pri Gorici. Tam ga je zaslišal oficir Zavezniške vojaške uprave, kateremu je povedal svojo nenavadno zgodbo. Tako je bil kapetan Bentley prvi Anglež, ki je zvedel, kakšni zločini so se v imenu njegove države godili v mesecu maju in juniju 1945. leta.

Bentley mu je izdal uradno potrdilo, katerega Milan še vedno hrani, da lahko gre v Udine (Videm), kjer bo sprejet v begunsko taborišče. V Italiji je ostal do decembra 1947, nakar je emigriral v Argentino. Dogodki, ki jih je prestal, so se vžgali v njegov spomin. Vsaka podrobnost iz tistih petih dni v Kočevskem breznu je v njem še danes prav tako živa kot pred 40-timi leti. Tudi ne more pozabiti svojih bratov: Staneta, Naceta, Toneta in Jožeta, ki so ostali v tej grozni grobnici. Imel je še brata Janeza, katerega so komunisti ubili že leta 1944. Kljub vsemu trpljenju in izdaji, je Milan ostal dober in plemenit človek, brez zagrenjenosti v srcu. Sam daje vtis, da živi iz velike notranje sile. Osebnostno je prepričan, da je bil večkrat rešen po Marijini svetinji, katero mu je dala njegova mama.

»Kakor gotovo zdaj sedim tu, sem prepričan, da mi nihče drug tedaj ni pomagal v tisti jami!« mi je zatrjeval.

Drzen je tisti, ki bi mu ne verjel.

Naj navedem k Zajčevi pripovedi še odlomek iz pogovora Janeza Grila s škofom Stanislavom Leničem, ki je bil objavljen v Družini, štev. 14–15, 1990 (op., I. Ž.):

● **O povojnih pobojih domobrancev in drugih nedolžnih ljudi si ljudje šele sedaj upajo govoriti. Gospod škof, ste vi kot tajnik na škofiji maja leta 1945 vedeli, da so v Škofji Loki, v škofovih zavodih v Šentvidu vrnjeni domobranci in da jih vozijo v Rog?**

Na škofijo so začele prihajati novice, da vračajo domobranec. Storit nismo mogli ničesar. Bili smo poraženci in so nas kot take jemali. Nihče nas ne bi niti poslušal. Sprva nismo mogli verjeti, da je to sploh mogoče. Potem so prišle prve vesti, da jih vozijo v Kočevski Rog. Bilo je strahotno, mora nad deželo. Nihče ni hotel ničesar vedeti ali videti, če smo koga spraševali.

Prvo natančno poročilo, ki sem ga jaz dobil, mi je dal Milan Zajc iz Velikega Gabra, ki se je rešil iz jame v Rogu. Prosili so me, da sem ga šel spovedat in obhajati v Stehanjo vas, kjer se je skrival pri svoji teti. Skoraj čudežno sem prišel do njega. Spremljal me je njegov brat in še nekdo. V Gabru je skočil pred nas ko-

mandir milice in rekel: Pregledali bomo to bando, kaj ima pri sebi. Nenadoma ga je nagovorila neka ženska in ga tako zamotila, da smo lahko šli mimo. Vso noč sem se pogovarjal z Milanom Zajcem in on mi je vse natančno povedal, kako je potekalo vračanje in pobijanje domobrancev.

Kasneje, sredi marca 1946, je bila velika nevarnost, da bi tega preživelega domobranca ujeli, ker je pogorel kozolec, na katerem se je skrival. Pomagal sem mu in ga na kolesu spremljal do Šentjošta, kjer sta ga dva fanta prevzela in peljala čez mejo. Pred kratkim je bil pri meni na obisku Slovenec iz Argentine in mi povedal da je on eden tistih, ki je Zajca spravil čez mejo. Spominim se, kako mi je Milan Zajc pravil, da ga je v duhu vedno spremljalo pet njegovih v Rogu pobitih bratov in mu govorilo: Milan, bo di pogumen, ti se boš rešil. Bog hoče imeti pričo vsega tega, kar se je v Rogu dogajalo.

27.12.1974 je v Clevelandu umrl ALOJZ ZAJEC (65 let star)
Med revolucijo padlo pet bratov: JANEZ je padel v boju
l. 1944; JOŽE, TONE, IGNAČ in STANISLAV so bili umrli
v boju in ubiti v Kočevskem rogu 2.6.1945. MILAN
se je rešil iz brezna in živi v Clevelandu. Tam se
bude KARL. V Argentini bode FRANCE. Doma ostali
sisteri TEREZIJA, JOŽEFA por. RUS in duhovnik CIRIL.
(Tabar 1975, št. 1-2, str. 45) Ciril je umrl v
Beogradu 22.7.2011.